LOSONCZ ALPÁR

Böndör Pál

Aki a halálról értekezik, vagy valaki haláláról próbál írni, egy sereg paradoxonnak teszi ki magát. A halállal beállt veszteség számítgató mérlegelése, a halálnak a társadalmi viszonyokba való kényszerű beillesztése ugyanis mindig magában rejti a blaszfémia és az eltárgyiasítás lehetőségét. Mindközönségesen azt a lehetőséget, amelyet Vladimir Jankélevitch a múlt század hatvanas éveiben, a francia rádióban, a halálról tartott híres előadássorozatában, a harmadik személyhez társított képzet csapdájához sorolt. A halál mint személytelen esetszerűség, mint anonimmá fajuló történésalakzat, amely részelemévé válik az észszerűsített társadalom mozgásrendjének, ez a lehetőség mindig része a halál társadalmilag átszűrt-normalizált tapasztalatának. Hiszen a „halál gyászjelentés / az élet a híroldalon zajlik" *(Sajtóhiba).*

Ezzel a veszéllyel szembesülök akkor, amikor azt latolgatom, hogy Böndör Pál halála kolosszális vesztesége a kiveszőfélben lévő vajdasági magyar kultúrának. Egyike volt azoknak a jelentékeny egyéniségeknek, akik otthagyták kézjegyüket e kultúrában, sőt, mi több, ahogy újabb magyarországi recepciója tanúsítja, kisugárzása messzebbre is terjedt. Otthon volt az irodalomban, ám kevésbé lelte otthonát a helyezkedési, a megmutatkozási, az önmegjelenítő szabályokkal övezett irodalmi életben. Mindenesetre több figyelmet érdemelt volna Magyarországon és másutt is, és nem pusztán azért, mert bírta a jelentékeny bírálók dicséretét, hanem azért, mert erős arcélű, sajátos költészetet teremtett, amely a léttapasztalatok egész sorára vet erős fényt. Persze ne feledjük, a másokkal való együttlét számára mindig kényszerlét, hiszen: „Tele van már a hócipőm *velünk* / – annyira azért mégsem exkluzív / az ahogy élünk halunk szeretünk", mégsem „...hagylak benneteket békén / megtanultam ötven éves koromra / azt, hogy csak köztetek lehetek én..." írja egyik versében *(Gyülekezet),* mintegy diagnózisát nyújtva helyzetének. A nemzet kollektivitása sem *pharmakon*: „a hajnali erekció hatására / a nemzeti érzés nálam teljesen háttérbe szorul" *(Pont, hu).* Nem mintha ezzel igazoló cédulát adott volna magának, nem mintha ezzel felmentette volna magát a „nemzeti érzéssel" szemben, hiszen ezt írja „jobbik felem a rosszabbnak falaz" *(Kóros elváltozások).* Amúgy sem tudna kezeskedni önmagáért, „nincs is mivel" *(Gyülekezet).*

Mindeközben halálának ténye úgy hasított bele az életembe, hogy lehetőségtereimet szűkítette. Böndör Pállal kapcsolatos elfogultságomat ugyanis aligha rejthetem, évekig ugyanannak a hetente egybegyűlő asztaltársaságnak voltunk a tagjai. Korábban számtalan esetben utaztunk együtt az Újvidéki Rádió dramaturgjával a Temerin és Újvidék között közlekedő autóbuszon, miközben, ahogy ezt egyes írásaiban meg is jelenítette, az angol fociról is beszélgettünk, legalábbis addig, amíg nekem is volt mondanivalóm a kérdés kapcsán. A teniszhez, amelyet obszesszív módon követett, hiszen akár hajnalok hajnalán is felkelt, hogy megnézze a fontosnak minősülő mérkőzéseket, nem igazán tudtam/akartam hozzászólni, hiszen már jó néhány évtizede közömbös számomra.

Azt, hogy a sport kihagyhatatlan látóhatárt jelentett Böndör Pál számára, könnyedén tetten érhetjük köteteiben. *Finis,* ezt a címet viseli a 2017-ben napvilágot látott Forum-kötet,

amely egybegyűjtötte verseit, és amely az egykori híres futó, a csehszlovák gőzmozdonynak nevezett Emil Zatopek fotóit tartalmazza. Az életfolyamatokat a sport jelentésköreibe vonni, az életben kibomló lényeges, lényegtelen, akár hiábavaló erőfeszítéseket a sport felől láttatni, hozzátartozott a személyiségéhez.

Tipikusan újvidéki-urbánus, az egykori modernizálódó Jugoszláviában született ember volt, itt szocializálódott, itt formálták a fontos tapasztalatok, amit versei is tükröznek: amúgy végzetszerű volt, hogy elégikus világlátását, amely többször is feltűnik a verseiben, és amely oly közel állt a habitusához, Újvidékre is vonatkoztassa. *Újvidéki elégia,* ez a címe az egyik fontos versének, amely arról a tartományi „székvárosról" szól, ahol: „Minden elromlott / de annál inkább villog / és működik" *(Újvidéki elégia).* Ám mint mások, ő is szerét ejtette annak, hogy otthagyja szülővárosát, és a közeli Temerinbe költözzön, és ha jól számolok, akkor több, mint negyven évig egyazon helységben éltünk. Igaz, megmaradt újvidékinek, dacára annak, hogy temerini elégiát is írt. Ám temerini ittléte főképp a házára korlátozódott, legfeljebb néha láthattam, ahogy gyalogol a temerini utcákon, hogy lebonyolítson valamilyen adminisztratív kötelezettséget. Persze a hazátlanságát mindenhova cipelte, kivitte az utcára is, perszonifikálta: „Az én hazátlanságom? / Az utcán sétál" *(Közelítés).* Dramaturg volt a rádióban, tudniillik még elérte a szocializmus ama praxisa, hogy írókat művelődési intézményekben helyeznek el, noha mindezt megelőzte korábbi tisztviselői-programozó pályafutása, ami azért is érdekes, mert újabb lehetőséget ad a spekulációra, hogy a XX. században kimagasló költők, írók a tisztviselők közül kerültek ki. Aztán a dramaturgi szerep is veszélybe került: „milyen egyszerű az ábra! – / nem vagyok többé dramaturg / mert a nagyvilág beleunt / a kisebbségi drámákba" *(Szabadidőpark).*

Valójában a múlt század hetvenes éveihez köthető költői beérése. A történeti áttekintések már többször elmondták, és nekem is meg kell ismételnem, hogy amennyiben az Új Symposion első nemzedéke felől szemlélődünk, úgy Böndört ahhoz a generációhoz lehet sorolni, amely lehalkította hangját, és amely a tenger robusztus metaforikájával szemben, legalábbis Böndör esetében, a kietlen, szélfútta karsztot emelte ki. Megfordította kedvünk a szél, hangzik a híres programmatikus böndöri mondat *(Karszt)*. És újra mondani kell, versbe kell írni a legegyszerűbb egzisztenciális meghatározottságokat: ez könyv, ez ablak, ez szikla. A verset oda kell vezetni, ahol a legelemibb létmeghatározottságok jutnak felszínre, minthogy vannak olyan ontológiai aspektusok, amelyek a mindent megelőzés értékével bírnak.

Ám az iménti látleletet ne feszítsük túl, mert még igazságtalanságokba bonyolódunk: irodalomtörténeti tipologizálások ide, rendszerezések oda, Böndörnek és társainak diszkrét iróniája, a finoman kiművelt distanciája a társadalmi jelentések áramlásával szemben, valamint a hallgatás felé tartó beszédmód lírikus megformálása, ízig-vérig önálló költészetet teremtett, amely jóval, de jóval több volt, mint pusztán az elődökre adott reakció. Végezhetünk társadalomtörténeti elemzést, amely akár homológ is lehet az irodalomtörténeti mozgásokkal, de hangsúlyozzuk azért a tényt, hogy Böndörnek és társainak költészete több, mint replika: *autonóm megvalósulás*.

A teremtés előtti csend, ez érdekel, mondta Böndör egyik versében, és nem is fejezhette volna ki jobban irányulását. Ha a teremtés, mint a közismert bibliai történetben, a szó kimondásával jár együtt, akkor őt az foglalkoztatja, ami megelőzi mindezt, nevezetesen az a létsáv, amelyben még nem különül el a beszéd és a hallgatás. A korai versekben a költő szűkít-zsugorít, méghozzá azért, hogy minél kisebb térbe minél többet sűrítsen, tömörsége pe-

dig filozófiai „kipoentírozottságban" bontakozik ki, így például: „Ők mondják nekünk. / Mi mondjuk nekik. / Tanulságul nekünk. / Tanulságul nekik", vagy ezt olvassuk „Tőmondatokban beszél a szél / Kavicsként a szó / a szikláknak" *(Karszt).* Vagy éppenséggel így: „Semmi sem. / Nem lehetetlen / az utcán heverő téma / éppen mi legyünk" *(Idomítás).*

Ezt mondja a hetvenes években: „...belefért zsebeinkbe a világ- / megváltó ötletek garmada" *(Halotti beszéd).* Nem mintha konciliánssá vált volna ezzel e költészet, nem mintha hátat fordított volna az elődök offenzívebb versbeszédjének, de hangvételt váltott. És a versformára összpontosított, különös jelentőséget tulajdonított a forma alakító-meghatározó mivoltának. Ha az elődök esetében oly sokszor megfigyelhetjük az extenzív jelentésteremtést, itt az intenzivitás jutott előtérbe. Kritikusai helyesen ismerték fel, hogy versei a hosszú megmunkáltság szüleményei, addig csiszolta a formát amíg az kiadta magából a salakot. Ez a filozófiai „poentírozottságú", koncentrált versnyelv később sem tűnt el költészetéből, azaz amennyiben kutakodnánk megtalálhatnánk ezen irányulást a később kibontakozó Böndör-költészetben is.

Mégis megjelenik egy másfajta, lényegében lazább elbeszélő elemeket tartalmazó versbeszéd is, amely belemerül a mindennapok sodrásába, hogy banálisnak tűnő vonatkozásoknak adjon poétikai jelentést: a feleség aggódó üzenete, a kutyák etetése, az utcán, az áruházban, a napi fogyasztás közben, és egyáltalán a triviálissá alakult fogyasztási minták gyakorlása során észlelt tapasztalatok gyűltek verseiben, anélkül, hogy bármikor elveszítette volna az említett ontológiai dimenziókkal való kapcsolatot. Verseinek szépsége nem utolsósorban abban mutatkozik meg, hogy a mindennapi prózát poétikus keretekbe tudta helyezni, és formát tudott adni az elementárisnak.

Egyúttal valamilyen erőteljes inadekváció-tapasztalat vésődött bele a versszövegeibe a vers és a költészet kapcsán, ezt valójában sok változatban variálja. Mondjuk, ezt írja a korán elhunyt szerb költőtárs emlékére: Holnap is szó esett arról, / hogy a költészet többé nem kötelező" *(Hull a térdig érő hó: válaszok egy ankétra).*

Nem kötelező, mert nem valósul meg hiánytalanul. És a „vers", mint a költészet kivetülése is szembesít ezzel az eredendő, megválthatatlan meg-nem valósultsággal: „Versem soha be / nem érő vetés. Szavam / rá a jégverés" *(Jégverés).* A vers sohasem teljesül be, soha nem forr ki, soha nem gyümölcsözik maradéktalanul, maguk a szavak, a vers kellékei „jégverésként" teszik lehetetlenné a verset, mint a termelékenység közegét. Vagy a vers a maga aránytalanságában elszakad a költőtől: „de a vers két számmal nagyobb cipő / amelybe a szerzője sose nő / bele" *(Mélység).*

Elemezni kellene verseinek halál- és betegségaspektusait is, méghozzá nem a halála okán, nem a *brutum factum* időszerűsége okán, hanem azért, mert ezek kormányozzák költészetének mozgásformait. Sokféle dimenzió nyílik meg itt. Példaként a mondóka-átírás ritmusát idézhetem: „Ez elment / ez meghalt / ez kivándorolt / ez melankolikus lett" *(Gyermekké tettek).* Aztán a „halálnál felfoghatatlanabb / mert sokkal összetettebb az élet / mégis mit bámulunk: az üres széket" *(Érettségi találkozó).*

Egy másik idézettel is élek: „Az én / zavarosban halászó betegségeim! / Egyelőre még szükségük van rám / formálni az egyéniségem. / Feloldódnak bennem és felszívódnak" *(A betegségek hatalma).* A betegség persze a halálra- való vonatkoztatottságában, az általa felsejlő fenyegetésben nyeri el mindenkori értelmét. Ha a halál az ellenfelünk, akkor azt ismét egy sporthasonlattal kell láttatni, hiszen az „ellenfél meg nem engedett ajzószereket használ" *(Félidőben).*

És hadd parafrazáljak így: a zavarosban halászó, alattomos halál tapasztalata, a bennünket kijátszó halál mutatkozik meg itt. Böndör Pál verseiben hangot adott e súlyos tapasztalatnak. Különben is ő mindig az utolsó verset/versét írta, a halálra való *lehetetlen* felkészülés útján: „legyen ez az utolsó versem / és minden következő / újra csak az utolsó” *(Utolsó versem).* Így lesz aztán minden vers halál-vers.